

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

М. Я. Височанська

доктор економічних наук, старший дослідник

Інститут агроєкології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)

e-mail: mariya_vysochanska@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2116-9991>

Н. О. Капінос

кандидат економічних наук, доцент

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

e-mail: nataliia.kapinos@snau.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9354-5311>

Ю. О. Котвяковський

кандидат юридичних наук

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

e-mail: yurkot@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>

У статті визначено та проаналізовано теоретичні й практичні засади інституційного забезпечення природоохоронного землекористування в Україні як ключового компонента сталого розвитку в умовах земельної реформи. Розкрито зміст інституційного середовища як комплексної регуляторної системи взаємодії екосистем, землекористування та суспільства, орієнтованої на оптимізацію використання земель з урахуванням чинних інституційних обмежень і цілей соціально-економічного розвитку громад. Виявлено ключові дисфункції: відсутність узгодженої системи норм і правил, високий рівень корупції, недосконалість роботи виконавчої та судової влади, дисбаланси перерозподілу земельної ренти. Показано, що загальний стан інституційного забезпечення природоохоронного землекористування залишається незадовільним. Обґрунтовано напрями реформ і методи реалізації: узгоджене впровадження еколого-економічних імперативів у такій послідовності: імперативи → стратегія → концепція → програма → закони → підзаконні акти → норми/стандарти → схеми та проекти землеустрою, а також посилення контролю, моніторингу, кадастру, просторового планування та формування екомережі. Доведено, що реалізація зазначених інституційних інструментів здатна оптимізувати структуру агроландшафтів, скоротити розораність і деградаційні процеси, забезпечити збереження біорізноманіття та наблизити досягнення нейтрального рівня деградації земель. Розроблено практичні рекомендації для органів влади та громад щодо інституціоналізації природоохоронного землекористування через оновлення нормативно-правової бази, програмування, економічне стимулювання та землепорядні заходи.

Ключові слова: просторове планування, врядування земель, нормативно-правове регулювання, моніторинг земельних ресурсів, екологічна мережа.

ВСТУП

В Україні спостерігається загострення екологічних ризиків у землекористуванні: водною та вітровою ерозією уражено близько 57% території, понад 12% зазнає підтоплення, а майже 20% земель вважаються забрудненими за різними критеріями; водночас зберігається надмірна розораність і порушення природного процесу ґрунтоутворення [1; 2]. Такі тенденції формують критичний розрив між потребами економічного зростання та вимогами екологічної безпеки й біорізноманіття, що актуалізує перехід до збалансованого, природоохоронно орієнтованого землекористування.

Попри наявність розгалуженої системи правових норм — від конституційних засад і

базових галузевих законів до спеціальних актів про охорону земель і формування екологічної мережі [3–7] — імплементація політик залишається фрагментарною. Норми Земельного кодексу України щодо режимів бережливості та пріоритету екологічної безпеки часто не реалізуються належним чином [5]. Ключовий програмний інструмент — Загальнодержавна програма використання та охорони земель — тривалий час був відсутній; лише у 2022 р. схвалено Концепцію, що орієнтує на оптимізацію агроландшафтів, зменшення розораності та досягнення нейтральної деградації земель [7]. У поєднанні з європейськими екологічними директивами та національними стратегіями ці

акти формують нормативно-правові засади, однак потребують ефективних механізмів реалізації [8].

Сучасний етап земельної реформи водночас позначений домінуванням короткострокової економічної вигоди й нехтуванням екологічними обмеженнями в землегосподаруванні, що загострює системні інституційні протиріччя. Експертні оцінки фіксують незадовільний інтегральний стан інституційного забезпечення природоохоронного землекористування з критично слабкими ланками: планування використання земель (10–15%), моніторинг земель (15%), економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель (10%), зонування земель (0%) [9]. Це свідчить про розрив між формальними нормами й реальними правилами гри та про потребу гармонізації формальних і неформальних інститутів у зв'язці з просторовим плануванням, землеустроєм, кадастром і контролем.

У такому контексті інституціоналізм постає методологічною основою для поєднання еколого-економічних імперативів із практичними управлінськими інструментами, що мають вибудовуватися в такій послідовності: імперативи → стратегія → концепція → програма → закони → підзаконні акти → норми/стандарты → схеми, комплексні плани, проекти землеустрою. Ця логіко-сміслова модель задає керовану траєкторію інституційної трансформації природоохоронного землекористування.

Метою статті є виявити ключові дисфункції та “вузькі місця” інституційного середовища природоохоронного землекористування; *охарактеризувати* нормативно-правові та організаційні механізми його реалізації; *з'ясувати* відповідність стратегічних цілей до 2030 р. наявній інституційній спроможності; *описати* логіко-сміслову модель і пріоритетні інструменти інституціоналізації, здатні забезпечити перехід до збалансованого землекористування на національному та місцевому рівнях.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню теоретичних і практичних засад інституціоналізації природоохоронного землекористування в Україні присвячено праці вітчизняних науковців, які заклали як методологічні основи, так і програмно-прикладні підходи до реформ. Роботи Т. Гайдая акцентують на концептуальних засадах теорії інституційних змін (у руслі ідей Д. Норта) та підкреслюють потребу розширення аналітичного апарату для застосування у сфері землекористування й екомережі.

Окрема група досліджень А. Третяка, В. Третяк і Т. Прядки присвячена правовим та

організаційним засадам формування екомережі як просторового каркаса природоохоронного землекористування: підкреслюється роль профільного закону, підзаконних актів і методичних рекомендацій, а також вказується на лакуни — відсутність належного регулювання проєктування землекористування екомережі на рівні громад і невнесення відповідних обмежень до кадастру.

Узагальнені експертні оцінки українських дослідників демонструють стійкі інституційні “вузькі місця”: планування використання земель, моніторинг, економічне стимулювання, зонування тощо; середній інтегральний показник інституційного забезпечення природоохоронного землекористування оцінено як незадовільний, що підтверджує системний характер проблеми та потребу в керованій інституційній трансформації.

Разом ці напрями формують активну наукову школу, яка поєднує теорію інституційних змін із практикою землеустрою, просторового планування та правового забезпечення. Водночас у працях наголошується на недостатності інструментів імплементації на місцевому рівні (проєктування та фіксація обмежень у ДЗК), що окреслює подальший порядок денний для досліджень і політик.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Методологічну базу дослідження становлять праці вітчизняних учених із проблем інституціоналізації природоохоронного землекористування, законодавчі та нормативні акти, програмні документи і підзаконні акти у сфері використання та охорони земель. До джерельного корпусу віднесено Конституцію України; Земельний кодекс України; закони України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про землеустрій”, “Про охорону земель”, “Про екологічну мережу України”, “Про державний земельний кадастр”, “Про контроль за використанням і охороною земель”; міжнародні конвенції (Рамсарська, Конвенція про біорізноманіття, Європейська ландшафтна конвенція); стратегії та програми (Основні засади державної екологічної політики до 2030 р., Загальнодержавна програма формування національної екомережі, Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель) [7; 10].

Емпіричну основу становлять змістовні положення законів і підзаконних актів, норми і стандарти щодо використання та охорони земель (методики, порядки, технічні умови), планувальні документи землеустрою (схеми, комплексні плани просторового розвитку територіальних

громад, проекти землеустрою). Окремо враховано програмні інструменти, передбачені Законом України “Про охорону земель” (державна система спостережень; загальнодержавні та регіональні програми використання та охорони земель; створення екомережі; районування; економічне стимулювання; нормування). Для фіксації програмного вектора проаналізовано сучасний стан запровадження Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель (розпорядження КМУ від 19.01.2022 № 70-р).

Для досягнення поставленої мети застосовано: 1) *контент-аналіз* нормативно-правових актів і стратегічних документів з ідентифікацією цілей, інструментів та індикаторів природоохоронного землекористування; 2) *порівняльно-правовий аналіз* відповідності декларованих цілей механізмам імплементації на національному та місцевому рівнях; 3) *метод логічного узагальнення* — для теоретичного обґрунтування ключових понять і побудови логіко-сислової моделі інституціоналізації (імперативи → стратегія → концепція → програма → закони → підзаконні акти → норми/стандарти → схеми, комплексні плани, проекти землеустрою). Додатково враховано заувагу щодо наявності зворотних зв'язків у моделі, коли суспільні імперативи зазнають впливу кожної наступної ланки.

Кількісну частину забезпечено експертним оцінюванням інституційної спроможності підсистем управління земельними ресурсами за 2013–2021 рр. (земельна політика у сфері використання та охорони земель; механізми реалізації політики; регулювання земельних відносин; планування; моніторинг; ДЗК; економічне стимулювання). Оцінювання виконувалося за шкалою інтерпретації результатів: задовільний — 71–100%, недостатньо задовільний — 41–70%, незадовільний — 11–40%, практично відсутній — 0–10%. Для репрезентації використано середні значення за підсистемами та динаміку в часі.

Таким чином, комбінація правового аналізу, логіко-концептуальної реконструкції інституційної рамки та експертного кількісного оцінювання дає змогу всебічно охарактеризувати стан і “вузькі місця” інституційного середовища природоохоронного землекористування та підготувати основу для подальшої інтерпретації результатів.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Інституційне середовище системи природоохоронного землекористування слід розглядати як комплексну регуляторну систему взаємодій екосистем — землекористування і

суспільства в процесі землегосподарювання та організації збереження біорізноманіття, що має на меті оптимізацію землекористування з урахуванням фактичних вимог та обмежень чинних інститутів щодо антропогенного та екологічного навантаження на земельні та інші природні ресурси й сприяння соціально-економічному розвитку регіонів і територіальних громад.

Наявне інституційне середовище у сфері природоохоронного землекористування не повною мірою відповідає новим викликам економічних перетворень через значну кількість системних суперечностей, що зумовлено низькою адаптованістю чинних інституцій до сучасних ринкових умов, а також невідповідністю сформованих у результаті трансформаційних змін відповідних інститутів.

Економічні та екологічні відносини розвиваються під впливом інституційного середовища, що стабілізує економічний порядок і фіксує у своїх елементах — нормах, традиціях, правилах поведінки, організаціях, системах прийняття рішень — на різних етапах соціально-економічної історії розвитку земельного устрою [9; 11–14]. Інституційно-економічно-екологічні відносини визначають роль інституцій та інститутів природоохоронного землекористування. Вони закріплюють соціально-економічні та організаційно-економічно-екологічні відносини. Соціально-економічні відносини зумовлюють як необхідність, так і можливість реалізації інституцій з метою суспільного відтворення. Вони ж визначають зміст і характер другого виду відносин — організаційно-економічно-екологічних, що виникають між функціональними суб'єктами природоохоронного землекористування, які керуються у своїй поведінці певними інституціями.

Виділення інституційно-економічно-екологічних відносин поряд із соціально-економічними дає змогу більш чітко окреслити роль інституцій природоохоронного землекористування, які визначають ефективність розвитку його економічно-екологічної системи.

Згідно з оцінкою існуючого інституційного забезпечення системи управління земельними ресурсами та землекористування, проведеною групою українських вчених, стан інституційного забезпечення визначення земельної політики в галузі земельних відносин і галузі використання та охорони земель оцінюється як недостатньо задовільний: показник змінився з 54% у 2013 р. до 55% у 2021 р. [15] (табл. 1).

Стан інституційного забезпечення визначення земельної політики в галузі використання та охорони земель змінився з 43% у 2013 р. до 40% у 2021 р. і оцінюється експертами як незадовільний. Значно гірша ситуація спостері-

Таблиця 1

**Оцінка тенденцій існуючого інституційного забезпечення системи управління
земельними ресурсами та землекористування**

№ з/п	Назва складових системи управління	Оцінка, %*	
		2013	2021
1	Земельна політика в галузі земельних відносин щодо:	54	55
1.1	Повноважень ВРУ, ВР АР Крим, обласних рад, Київської і Севастопольської міських рад, районних рад, районних у містах рад, міських, селищних, сільських рад	65	60
1.2	Повноважень органів виконавчої влади	55	55
1.3	Правових відносин власності на землю	55	45
1.4	Орендних відносин	75	85
1.5	Гарантії прав на землю	48	45
1.6	Містобудівних відносин власності на землю	70	75
1.7	Сільськогосподарських відносин власності на землю	40	50
1.8	Лісгосподарських відносин власності на землю	50	50
1.9	Екологічних відносин власності на землю	30	30
2	Земельна політика в галузі використання та охорони земель щодо:	43	40
2.1	Встановлення та зміни цільового призначення земель	60	70
2.2	Встановлення та зміни меж адміністративно-територіального устрою	30	30
2.3	Планування використання земель	15	10
2.4	Землеустрою	35	30
2.5	Контролю за використанням та охороною земель	65	35
2.6	Моніторингу земель	15	15
2.7	Державного земельного кадастру	50	40
2.8	Економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель	10	10
2.9	Відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва	75	75

Джерело: [15].

Примітка: *критерії оцінки: задовільний — 71–100%; недостатньо задовільний — 41–70%; незадовільний — 11–40%; практично відсутній — від 0 до 10%.

гається щодо механізмів реалізації земельної політики: стан тут змінився з 26% у 2013 р. до 19% у 2021 р. і оцінюється як незадовільний. Стан інституційного забезпечення регулювання земельних відносин змінився з 37% у 2013 р. до 59% у 2021 р. і оцінюється як недостатньо задовільний.

Стан інституційного забезпечення організації використання та охорони земель змінився з 33% у 2013 р. до 36% у 2021 р. і оцінюється як незадовільний.

Згідно зі статтею 116 п. 5 Конституції України, Кабінет Міністрів України здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону. Згідно зі статтями 142 і 143 Конституції України, матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є земля, що

перебуває у власності територіальних громад [3]. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності. Таким чином, Конституція, окреслюючи в загальній формі сферу управління місцевого самоврядування в Україні, віднесла подальшу конкретизацію повноважень органів місцевого самоврядування у сфері землекористування до поточного законодавства, зокрема до Земельного кодексу та Закону “Про місцеве самоврядування в Україні”.

Використовуючи дані табл. 1 та методикку Світового банку [16], у табл. 2 подано оцінку інституційного забезпечення системи природоохоронного землекористування.

Таблиця 2

Оцінка існуючого інституційного забезпечення
системи природоохоронного землекористування в Україні

№ з/п	Складові системи управління землекористуванням	Стан забезпечення*	Оцінка, %
1	Земельна політика у галузі використання та охорони земель	Незадовільний	38
1.1	Повноваження Верховної Ради України, обласних рад, Київської міської ради, районних рад, міських, селищних, сільських рад	Недостатньо задовільний	60
1.2	Повноваження органів виконавчої влади (ст. 13–17 ЗКУ)	Недостатньо задовільний	55
1.3	Встановлення та зміна цільового призначення земель (ст. 20 ЗКУ)	Недостатньо задовільний	70
1.4	Встановлення та зміна меж адміністративно-територіального устрою (ст. 173–176 ЗКУ)	Незадовільний	40
1.5	Планування використання земель (ст. 177–178 ЗКУ)	Незадовільний	15
1.6	Землеустрій (ст. 181–182 ЗКУ)	Незадовільний	35
1.7	Контроль за використанням та охороною земель (ст. 187–190 ЗКУ)	Недостатньо задовільний	35
1.8	Моніторинг земель (ст. 191 ЗКУ)	Незадовільний	15
1.9	Державний земельний кадастр (ст. 193–204 ЗКУ)	Недостатньо задовільний	45
1.10	Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель (ст. 205 ЗКУ)	Практично відсутній	10
2	Механізми реалізації земельної політики	Незадовільний	21
2.1	Загальнодержавна та регіональні програми використання та охорони земель	Практично відсутній	10
2.2	Загальнодержавна та регіональні програми розвитку земельних відносин	Незадовільний	25
2.3	Природно-сільськогосподарське та інші види районування земель	Незадовільний	30
2.4	Зонування земель	Практично Відсутній	0
2.5	Землеустрій територій екологічної мережі	Незадовільний	10
2.6	Контроль за використанням та охороною земель	Недостатньо задовільний	45
2.7	Охорона земель	Незадовільний	15
2.8	Розробка кадастру (природоохоронне землекористування, реєстрація обмежень, оцінка)	Незадовільний	30
3	Регулювання (адміністрування) земельних відносин	Недостатньо задовільний	50
3.1	Розподіл земель за формами власності	Недостатньо задовільний	65
3.2	Розподіл земель за формами землекористування (господарювання)	Задовільний	75
3.3	Обмеження та обтяження прав на землю	Незадовільний	15
3.4	Нормування розміру власності на землю	Задовільний	55
3.5	Вирішення земельних спорів	Недостатньо задовільний	40
4	Регулювання (адміністрування) організації використання та охорони земель	Незадовільний	28

Закінчення таблиці 2

№ з/п	Складові системи управління землекористуванням	Стан забезпечення*	Оцінка, %
4.1	Розподіл земель за адміністративно-територіальним устроєм	Недостатньо задовільний	45
4.2	Розподіл земель за цільовим призначенням	Недостатньо задовільний	65
4.3	Встановлення територіальних обмежень у використанні земель	Практично відсутній	10
4.4	Нормування землекористування	Практично відсутній	10
4.5	Обмеження у використанні земель	Практично відсутній	10
4.6	Економічне стимулювання землекористування	Практично відсутній	10
4.7	Дозволене використання земель (угіддя)	Незадовільний	30
4.8	Методи використання земель	Незадовільний	20
4.9	Відшкодування збитків власникам та землекористувачам	Недостатньо задовільний	55
У середньому по Україні		Незадовільний	34

Джерело: розроблено авторами.

Примітка: * критерії оцінки: задовільний — 71–100%; недостатньо задовільний — 41–70%; незадовільний — 11–40%; практично відсутній — від 0 до 10%.

Аналізуючи дані табл. 2, можна звернути увагу на незадовільне інституційне забезпечення природоохоронного землекористування в Україні.

Загалом інституційне забезпечення системи природоохоронного землекористування в Україні характеризується незадовільним рівнем (34%). Отже, виявлення найбільш деструктивних імпульсів стагнаційних процесів у сфері природоохоронного землекористування необхідне для оцінки перспектив його інституційної перебудови.

Залежно від виду об'єкта земельних відносин, категорій земель, їхнього правового режиму, визначаються способи формування різних типів землекористування та узгодження їх з основними видами економічної та іншої діяльності. Це зумовило розроблення системи принципів та методології розвитку системи землекористування, на підставі чого визначено сутнісні ознаки дефініції “землекористування”, які ґрунтуються на ринковій моделі його формування та функціонування, особливостях формування інституту землекористування оборони, багатфакторності нормативно-правової бази та врахуванні еколого-економічних імперативів у сфері землекористування. Виходячи з проведених нами досліджень, рекомендується запровадити систему розвитку землекористування оборони на основі процесу узгодження і реалізації еколого-економічних імперативів (рис. 1).

О. С. Дорош вказує на наявність обернених зв'язків і циклічності в такій моделі, оскільки суспільні імперативи не лише визначають подальші етапи системи управління відносинами, але й самі підпадають під вплив кожного з них [17].

Отже, розв'язання питань розвитку землекористування оборони в порядку від загального до конкретного або від конкретного до загального розглядається в діалектичній єдності.

Відповідно, методологічні підходи інституційних змін системи землекористування оборони варто реалізовувати на основі процесу узгодження і впровадження еколого-економічних імперативів у такій послідовності: *імперативи* → *стратегія* → *концепція* → *програма* → *закони* → *підзаконні акти* → *норми, стандарти* → *схеми, комплексні плани, проекти землеустрою*.

На сьогоднішній день система державного законодавства сформована на базі основного нормативного документа — Конституції України (№ 254к/96-ВР, 28.06.1996 р.), та прийнятих відповідних галузевих правових документів. Державне природоохоронне законодавство містить закони України, кодекси, постанови Верховної Ради України, укази Президента та постанови Кабінету Міністрів, накази галузевих міністерств, листи, накази, рішення, розпорядження галузевих установ і локальні нормативні акти обласних та міських державних адміністрацій.

Рис. 1. Логічно-смысловая модель методологічного процесу інституціоналізації розвитку природоохоронного землекористування

Джерело: розроблено авторами.

Особливістю загального правового регулювання відносин у галузі екомережі є те, що законодавчі акти цієї групи безпосередньо не присвячені нормативно-правовому регулюванню цих відносин, однак визначають основи реалізації правових норм щодо формування, збереження і використання складових екомережі. Вони встановлюють принципи і пріоритети здійснення екологічної політики України та дотримання екологічного законодавства. До цієї групи належать такі законодавчі акти: закони України “Про охорону навколишнього природного середовища” (від 25 червня 1992 року), “Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” (від

21 грудня 2010 року), “Про охорону земель” (від 19 червня 2003 року) та Земельний кодекс України (від 25 жовтня 2001 року).

Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” вперше було визначено систему природних територій та об’єктів, що підлягають особливій охороні та мають високу екологічну цінність як унікальні й типові природні комплекси. До таких територій належать території та об’єкти природно-заповідного фонду, курортні й лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об’єктів, що в сукупності утворюють єдину територіальну систему [4].

Досить важливою в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” є стаття 4, яка визначає пріоритетне право власності народу України на природні ресурси, що реалізується на основі Конституції України. У цьому законі перераховано об’єкти правової охорони навколишнього природного середовища (стаття 5), якими визначено: навколишнє природне середовище, природні ресурси (*земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ*), ландшафти та інші природні комплекси [4].

Згідно зі статтею 40 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з дотриманням обов’язкових екологічних вимог. Останні передбачають:

- раціональне та економне використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- збереження територій та об’єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
- здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб [4].

Фундаментом для формування природоохоронного землекористування є екологічна мережа як єдина просторова система території України з природним або частково зміненим ландшафтом. Її формування передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом вилучення частини земель із господарського використання, відновлення їхнього природного різноманіття та надання відповідного охоронного статусу.

Оскільки концепція інституційних змін не може не спиратися на базовий елемент аналізу — інститут, враховуючи неоднозначність останньої, загальноприйнятої хрестоматійної теорії інституційних змін на сьогодні не існує. Якщо інституційні зміни пояснюються зовнішніми чинниками, таку теорію відносять до екзогенної. Ендогенною прийнято називати теорії інституційних змін, основою яких є внутрішні чинники. Базовою концепцією інституційних змін, на наш погляд, є система Т. Гайдая, що базується на дослідженнях Д. Норта, де основою концепції є розширення аналітичного апарату теорії інституційних змін. Тому інституційне забезпечення формування природоохоронного землекористування загалом і його фундамен-

тальної складової — землекористування екомережі, потребує доповнення та удосконалення.

ВИСНОВКИ

Інституційне середовище є визначальним чинником формування збалансованого природоохоронного землекористування в Україні. Проведена в роботі інтегральна оцінка показала його незадовільний стан (у середньому 34%), що обмежує дієвість екологічної політики та спроможність територіальних громад і державних інституцій забезпечувати раціональне використання земель і збереження біорізноманіття.

Запропонована в дослідженні логіко-смишлова модель інституціоналізації розвитку природоохоронного землекористування аргументує необхідність руху від імперативів і стратегії до концепцій і програм, далі — до законів та підзаконних актів, норм і стандартів, завершуючи схемами, комплексними планами та проектами землеустрою. Така послідовність є критичною для переходу від фрагментарних заходів до системного управління землями.

Прийняття у 2022 році Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель формує рамку цілей і очікуваних результатів, безпосередньо релевантних природоохоронному землекористуванню: досягнення нейтрального рівня деградації земель, розгортання цілісного масиву нормативно-правових і нормативно-технічних документів, установлення режимів використання в захисних та охоронних зонах, розроблення моделей сталого землекористування для природно-сільськогосподарських регіонів. Реалізація цих орієнтирів є практичною віссю для усунення виявлених інституційних дисбалансів.

Пріоритетними кроками мають стати: 1) нормативне врегулювання проєктування землекористування екомережі на рівні територіальних громад і внесення обмежень у використанні таких земель до відомостей державного земельного кадастру; 2) посилення спроможності місцевого самоврядування як ключового суб’єкта управління земельними ресурсами; 3) запуск дієвих економічних стимулів і відновлення системного моніторингу та планування. У сукупності це створить інституційну основу для реального зрушення до збалансованого землекористування.

Отже, поєднання інституційних реформ із впровадженням програмно-правових інструментів, економічного стимулювання та сучасних процедур моніторингу і планування є необхідною та достатньою умовою для переходу до екологічнобезпечної моделі використання земель, що забезпечує збереження природного капіталу й підвищує стійкість регіонального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
3. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.06.2025).
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII: станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 18.06.2025).
5. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III: станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
6. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 № 1864-IV: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text> (дата звернення: 23.06.2025).
7. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 19.01.2022 № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-р#Text> (дата звернення: 18.06.2025).
8. Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики: Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23.10.2000 № 2000/60/ЄС: станом на 20.11.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text (дата звернення: 23.06.2025).
9. Третяк А. М., Третяк В. М., Капінос Н. О. Понятійні аспекти і сутність термінів “землеустрій” та “земле-впорядкування” в Україні. *Землевпорядний вісник*. 2021. № 4. С. 18–23.
10. Про Стратегію регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 року та План заходів на 20–23 роки з реалізації Стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 роки. Рішення Сумської обласної ради від 11 грудня 2020 року. URL: <https://sm.dsns.gov.ua/upload/1/1/7/0/6/8/4/2021-12-1-documents-strategiya2027.pdf> (дата звернення: 13.07.2025).
11. Третяк А. М., Третяк В. М., Скляр Ю. Л. та ін. Концепція державної програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2030 року. *Агросвіт*. 2020. № 19–20. С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.19-20.24>
12. Третяк А. М., Третяк В. М., Третяк Н. А. Земельна реформа в Україні: тенденції та наслідки у контексті якості життя і безпеки населення: монографія / під заг. ред. А. М. Третяка. Херсон: Гринь Д. С., 2017. 522 с.
13. Третяк В. М., Капінос Н. О., Вольська А. О. Методичні особливості інвентаризації земельних ділянок та ідентифікації прав на них не врахованих в земельному обліку. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації*: матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 13 травня 2022 р.). Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 28–31.
14. Третяк В. М., Скляр Ю. Л., Капінос Н. О. Актуальні аспекти концептуальних засад розвитку земельних відносин в Україні. *Modern Problems in Science: The VIIIth International Scientific and Practical Conference* (Prague, November 09–12, 2020). Prague, 2020. С. 167–171.
15. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М. Законодавчо-нормативне запровадження зонування земель за типами (підтипами) землекористування в заміс чинних категорій земель. *Землевпорядний вісник*. 2021. № 2. С. 16–20. URL: <https://surl.li/bjaasp> (дата звернення: 13.07.2025).
16. USAID. Management evaluation module. Kyiv: United States Agency for International Development Project (USAID), 2012.
17. Дорош О. С. Методологічні засади формування інституційного середовища територіального планування землекористування в Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2013. № 1–2. С. 13–18.
18. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки: Закон України від 21.09.2000 № 1989-III: станом на 10 черв. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14#Text> (дата звернення: 10.08.2025).

DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ENVIRONMENTAL LAND USE IN UKRAINE

Vysochanska M.

Doctor of Economics, Senior Research Fellow

Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)

e-mail: mariya_vysochanska@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2116-9991>

Kapinos N.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

e-mail: nataliia.kapinos@snau.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9354-5311>

Kotviakovskiy Yu.

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

e-mail: yurkot@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>

The article defines and analyses the theoretical and practical foundations of the institutional framework for conservation-oriented land use in Ukraine as a key component of sustainable development amid land reform. The institutional environment is conceptualised as a comprehensive regulatory system mediating interactions among ecosystems, land use and society, aimed at optimising land use with regard to existing institutional constraints and the socio-economic development objectives of communities. Key dysfunctions are identified: the absence of a coherent system of norms and rules, high levels of corruption, deficiencies in executive and judicial performance, and imbalances in the distribution of land rent. It is shown that the overall state of institutional support for conservation-oriented land use remains unsatisfactory. Directions for reform and implementation methods are substantiated: the coordinated embedding of ecological-economic imperatives along the sequence: imperatives → strategy → concept → programme → laws → by-laws → norms/standards → land-use schemes and projects, together with reinforced control, monitoring, cadastre, spatial planning and development of the ecological network. It is demonstrated that deploying these institutional instruments can optimise agro-landscape structure, reduce arable expansion and degradation processes, safeguard biodiversity and bring the achievement of land degradation neutrality closer. Practical recommendations are developed for public authorities and communities on institutionalising conservation-oriented land use through updating the regulatory framework, programme design, economic incentives and land-management measures.

Keywords: spatial planning, land governance, regulatory and legal framework, land monitoring, ecological network.

REFERENCES

1. Law of Ukraine No. 2818-VI "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period Until 2020". (2010, December). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text>
2. Law of Ukraine No. 2697-VIII "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period Until 2030". (2019, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
3. Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Law of Ukraine No. 1264-XII "On Environmental Protection". (1991, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
5. Land Code of Ukraine. (2001, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
6. Law of Ukraine No. 1864-IV "On Ecological Network of Ukraine". (2004, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text>
7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 70-r "On Approval of the Concept of the National Target Program for Land Use and Protection". (2022, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-p#Text>
8. Water Framework Directive of the European Parliament and of the Council 2000/60/EC. (2000, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text
9. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., & Kapinos, N. O. (2021). Conceptual aspects and the essence of the terms "land management" and "land organization" in Ukraine. *Land Management Bulletin*, 4, 18–23.
10. Sumy Regional Council. (2020, December). *Strategy for regional development of Sumy region for 2021–2027 and action plan for 2020–2023 for implementation of the strategy for regional development of Sumy region for 2021–2027*. Retrieved from <https://sm.dsns.gov.ua/upload/1/1/7/0/6/8/4/2021-12-1-documents-strategiya2027.pdf>
11. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., Skliar, Yu. L., Kapinos, N. O., & Tretiak, N. A. (2020). Concept of the state program for the development of land relations in Ukraine for the period until 2030. *Agrosvit*, 19–20, 24–31. doi: 10.32702/2306-6792.2020.19-20.24
12. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., & Tretiak, N. A. (2017). *Land reform in Ukraine: Trends and consequences in the context of quality of life and population security* (A. M. Tretiak, Ed.). Kherson: Hrin D. S.
13. Tretiak, V. M., Kapinos, N. O., & Volska, A. O. (2022). Methodological features of land parcel inventory and identification of rights not recorded in land registration. In *Scientific Space: Current Issues, Achievements and Innovations: Proceedings of the III International Scientific Conference* (pp. 28–31). Vinnytsia: Yevropeiska Naukova Platforma.
14. Tretiak, V. M., Skliar, Yu. L., & Kapinos, N. O. (2020). Current aspects of the conceptual foundations of land relations development in Ukraine. In *Modern Problems in Science: The VIII International Scientific and Practical Conference* (pp. 167–171). Prague.
15. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., & Priadka, T. M. (2021). Legislative and regulatory introduction of land zoning by types of land use to replace the existing land categories. *Land Management Bulletin*, 2, 16–20. Retrieved from <https://surl.li/bjaasp>
16. United States Agency for International Development (USAID). (2012). *Management evaluation module*. Kyiv.
17. Dorosh, O. S. (2013). Methodological principles for forming the institutional environment of territorial land-use planning in Ukraine. *Land Management, Cadastre and Land Monitoring*, 1–2, 13–18.
18. Law of Ukraine No. 1989-III "On the National Program for Formation of the National Ecological Network of Ukraine for 2000–2015". (2000, September). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14#Text>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ВИСОЧАНСЬКА Марія Ярославівна — доктор економічних наук, старший дослідник, заступник директора з наукової роботи та інноваційного розвитку, Інститут агроекології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, Україна, 03143; e-mail: mariya_vysochanska@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2116-9991>).

КАПІНОС Наталія Олександрівна — кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет (вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, Україна, 40000; e-mail: nataliia.kapinos@snau.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9354-5311>).

КОТВЯКОВСЬКИЙ Юрій Олександрович — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правосуддя та філософії, Сумський національний аграрний університет (вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, Україна, 40000; e-mail: yurkot@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>).

Новини

Новини

Новини • Новини • Новини

Трансформація екосистеми колишнього Каховського водосховища через два роки після руйнування греблі. Після руйнування дамби Каховської ГЕС та спуску водоймища на його колишній території спостерігаються інтенсивні сукцесійні процеси. Відкриті алювіальні відкладення дна стали субстратом для швидкого формування рослинних угруповань. За даними польових спостережень, домінуючою породою є верба, яка утворила густі зарості висотою до 6–7 метрів. Паралельно формується ярус чагарників, трав'янистий покрив, а також поширюються мохи та лишайники, що свідчить про активізацію біотичних процесів та утворення нових екологічних ніш. Однак екологічна ситуація залишається складною через наявність історичного антропогенного впливу. На поверхні опинився контамінований донний осад, що накопичувався протягом десятиліть у результаті господарської діяльності у водозбірному басейні. Ці відкладення містять важкі метали та стійкі органічні забруднювачі, що становлять потенційну загрозу для трофічних ланцюгів та здоров'я людей. Ключовим ризиком є мобілізація токсичних речовин у разі ерозійних процесів, атмосферних опадів або паводків. Таким чином, територія колишнього водосховища перетворилася на природну лабораторію сукцесії в екстремальних умовах. Тут одночасно відбуваються процеси автохтонного відновлення екосистеми та виявляється наслідок тривалого техногенного навантаження. Ця територія демонструє складну динаміку, де природне відродження тісно переплетено з тривалими екологічними ризиками, що вимагає подальшого моніторингу та наукового аналізу.